

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده هنر و معماری
گروه معماری

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
معماری

طراحی مسجد محله در قم

استاد راهنما: دکتر محمدرضا اولیاء

دکتر هادی ندیمی
دکتر حمید ندیمی
استادان مشاور :

پژوهش و نگارش: میثم دلوئی حیدری

شهریورماه 1390

الهی!

اگر از دنیا مرا نصیبی است به بیگانگان دادم و اگر از عقبی مرا بهره ای است به مومنان دادم. در دنیا، مرا یاد تو بس و در عقبی، مرا دیدار تو بس.

پروردگارا!

سزاوار است پرستش و اطاعت تو، که بر من منت نهادی، مرا آفریدی به بهترین نوع از خلقت -انسان- از پدری مهربان و مادری فداکار، که تا امروز قدم به قدم، دل به دل من نهادند.

خداوندا!

این مجموعه اندک را تقدیم می کنم به پیشگاه مولای عزیزم، حضرت ولیعصر و حضرت فاطمه معصومه که سعادت همجواری با تربت پاکشان، راه را برایم میسر کرد.

و سپاسگزارم از جناب آقای دکتر اولیاء، جناب آقای دکتر حمید ندیمی و جناب آقای دکتر هادی ندیمی و همه عزیزانی که بنده را در تهیه این مجموعه، یاری نمودند.

چکیده

در طول تاریخ معماری و شهرسازی ایران، معماری مساجد یکی از بارزترین مظاهر هنر استادکاران این مرز و بوم و نمونه‌ای کامل از عینیت یافتن اندیشه در کالبدی به اندام بوده است. اما روند تکامل و پویایی این بناها در قرن اخیر دچار رکود و اغتشاش شده است. متأسفانه مساجد امروز با حداقل پاسخ به نیازهای عملکردی، به روشی معمارمحور بنا می‌شوند تا آنجا که غالب مردم قادر به خوانش و قرائت زبان معماری آن نیستند.

در گذشته مساجد قلب تپنده محلات شهرهای اسلامی بوده و با جریان زندگی مردم پیوندی دائمی داشتند. اما مسجدی که پیش از این یکی از نشانه‌های شهر و نماد اعتقادی مردمان بود، امروز در میان توده آشفته و شهرهاگم شده و به راحتی قابل شناسایی نیست.

این پژوهش درصدد است تا با جستجوی دلایل مطلوبیت مسجد در گذشته و مطالعه دگرگونی‌های عصر حاضر، در جهت احیای مجدد مساجد (چه به لحاظ کالبدی و چه به لحاظ معنایی) گامی هر چند کوچک بردارد.

در این راستا، سیر تحول تاریخی مساجد، گونه‌ها و اندام‌های مساجد، کارکردها و جایگاه آنها در بافت محلات بخش آغازین مطالعات پایه است. با هدف احیای پیوند مساجد با زندگی مردم، تلاش نگارنده بر آن است تا با بررسی مفهوم الگوی رفتاری، تغییرات فرهنگی عصر حاضر و الگوهای مطلوبی که از سوی متخصصین امر توصیه می‌گردد، به الگوی رفتاری مرجع مناسبی برای مساجد امروز برسیم.

با توجه به استقرار سایت طراحی در شهرک مهدیه طلاب شهر قم، مروری بر تاریخ، اقلیم، ویژگی‌های اجتماعی و نیازهای این شهر، وضعیت کنونی مرکز محله و مساجد فعال این شهرک، الگوی رفتاری جوانان قم و نیز الگوی رفتاری توصیه شده به طلاب بخش دیگری از احکام این طراحی را بدست می‌دهد.

با بررسی موارد بالا، انتظار می‌رود تا با لحاظ کردن فضاهای آموزشی، فرهنگی، خدماتی و تجاری بتوان جریان زندگی را به سمت مسجد سوق داد. این فضاهای جانبی در مجاورت پارک محله می‌تواند در حکم حیات شهری و فضای جمعی باشد که زندگی شهری امروز و الگوی رفتاری طلاب جوان و خانواده آنان را در خود جمع کرده و حیات جمعی آنان را در جهت مطلوب هدایت نماید.

فهرست مطالب

فصل اول : طرح تحقیق

- 1-1 طرح مساله/3
- 2-1 سوالات تحقیق/4
- 3-1 فرضیه/4
- 4-1 اهداف تحقیق/5
- 5-1 روش تحقیق/6
- 6-1 اهمیت و ضرورت تحقیق/6
- 7-1 روش جمع آوری اطلاعات/6
- 8-1 قلمرو تحقیق/7
- 9-1 پیشینه تحقیق/7
- 10-1 امکانات تحقیق/9
- 11-1 محدودیت‌های تحقیق/9
- 12-1 اعتبار علمی/9

فصل دوم : مطالعات پایه و مبانی نظری

- 1-2 مقدمه/13
- 2-2 مفهوم نیایش/13
- 3-2 نیایشگاه، به مثابه یک مکان قدسی/17
- 4-2 هنر و معماری قدسی در اسلام/20
- 5-2 مفهوم مسجد/24
- 1-5-2 مسجد؛ منطبق با آیین نماز/26
- 2-5-2 بررسی تاریخی - اجتماعی مسجد/28
- 1-2-5-2 خانه پیامبر؛ خاستگاه معماری مسجد/29
- 2-2-5-2 معماری مساجد؛ متاثر از معماری قلمروی اسلامی/32
- 3-2-5-2 مفهوم الگوی رفتاری/35
- 4-2-5-2 الگوی مساجد سنتی؛ تلفیق مدنیت و عبادت/38
- 5-2-5-2 کارکردهای مسجد/41
- § آموزش و تدریس علم
- § کتابخانه و کتابفروشی
- § برگزاری جلسات سیاسی
- § ارائه خدمات اجتماعی
- § قضاوت
- § اسکان مسافران
- § معامله

- 6-2-5-2 انطباق معماری مساجد با الگوی رفتاری هر عصر/48
- 7-2-5-2 تغییر ارزش‌ها و الگوی رفتاری عصر حاضر/50
- 8-2-5-2 الگوی رفتاری مطلوب محصلان حوزوی/52
- 9-2-5-2 مفهوم محله/53
- 10-2-5-2 مفهوم محله در شهرهای اسلامی/54
- 11-2-5-2 جایگاه مسجد در بافت شهرهای اسلامی/54
- 12-2-5-2 گسست مسجد از بافت محلات امروز/57
- 3-5-2 ویژگی‌های کالبدی مسجد/58
- 1-3-5-2 گونه‌شناسی مساجد/61
- 2-3-5-2 اجزاء و اندام‌های مسجد/68
- مرحله طلب
- گنبد
 - منار
- مرحله تطهیر
- صحن
 - وضوخانه
 - آبریزگاه‌ها
- مرحله تذکر
- شبستان
- محراب
- منبر
- مرحله بازگشت
- 3-3-5-2 ضوابط طراحی مسجد/77
- § احکام فقهی معماری مسجد/77
- § سرانه فضاهای مسجد/82
- § مقررات شهرداری برای ساخت مسجد/84

4-5-2 بررسی دو نمونه مسجد موفق/86

1-4-5-2 دیروز؛ مسجد آقابزرگ - کاشان/86

2-4-5-2 امروز؛ مسجد حضرت امیر(ع) - تهران/89

5-5-2 معرفی برخی الگوهای فضاهای مطلوب/91

6-5-2 مجموعه مسجد؛ رونق دوباره مرکز محله/96

6-2 جمع بندی و نتیجه گیری/99

فصل سوم : مطالع و شناخت بستر طرح

1-3 مقدمه/103

2-3 استان قم/103

3-3 شهر قم/104

1-3-3 بررسی تاریخ شناختی قم/105

§ وجه تسمیه قم

§ قم؛ قبل از اسلام

§ قم؛ پس از اسلام

2-3-3 بررسی جغرافیای طبیعی قم/109

§ اقلیم

§ باد

§ بارندگی

§ دما

3-3-3 ویژگی های کالبدی قم/112

1-3-3-3 نظام محله بندی/112

2-3-3-3 معماری و مسکن سنتی/113

4-3-3 ویژگی های جمعیتی قم/114

5-3-3 ویژگی های فرهنگی قم/117

6-3-3 ویژگی های اقتصادی قم/119

4-3 منطقه چهار شهر قم/120

6-3 شهرک مهدیه طلاب قم/123

1-6-3 تاریخچه شهرک/123

2-6-3 وضع موجود شهرک/126

3-6-3 معرفی مساجد و مرکز محله شهرک/128

4-6-3 ویژگی های اجتماعی شهرک/133

7-3 طرح های بالادست/136

8-3 جمع بندی و نتیجه گیری/137

فصل چهارم : فرآیند طراحی

1-4 مقدمه/141

2-4 معرفی سایت/141

3-4 تحلیل سایت/142

1-3-4 تابش و باد/142

2-3-4 شریان‌ها/142

3-3-4 مجاورت و کاربری‌ها/143

4-3-4 شرایط زیست‌محیطی/144

5-3-4 دید و منظر/146

4-4 حوزه‌بندی فضاهای مسجد/147

§ مذهبی

§ خدماتی

§ سازمانی

§ مسکونی

§ فرهنگی

§ تجاری

5-4 تبیین احکام طراحی/154

6-4 برنامه فیزیکی / 155

7-4 فرآیند طراحی/156

1-7-4 گزینه‌های پیشنهادی طرح/156

2-7-4 انتخاب گزینه نهایی و تکمیل آن/165

3-7-4 معرفی ریز فضاهای پلان/168

§ طبقه همکف

§ زیرزمین

§ ضلع شمال غربی مجموعه

پیوست

منابع و ماخذ

فهرست تصاویر

- تصویر 1-2: تجانس مسجد وکیل شیراز با بازار و حمام وکیل در مجاورت آن، ماخذ: www.kazemi.ir 56
- تصویر 2-2: تعامل پیشخان مسجد امام تهران با گذرگاه عمومی، ماخذ: www.tehrannama.com 56
- تصویر 3-2: مسجد تاریخانه دامغان، ماخذ: www.tarikhaneh.com 63
- تصویر 4-2: نمای آگزونومتریک مسجد تاریخانه دامغان، ماخذ: www.tarikhaneh.com 63
- تصویر 5-2: مسجد جامع کرمان، ماخذ: www.vista.ir 64
- تصویر 6-2: پلان مسجد جامع کرمان، ماخذ: زرگر، راهنمای طراحی مسجد، ص 76. 65
- تصویر 7-2: مسجد امام اصفهان، ماخذ: www.iciicc.com 66
- تصویر 8-2: پلان مسجد جامع کرمان، ماخذ: زرگر، راهنمای طراحی مسجد، ص 67. 66
- تصویر 9-2: مسجد سلیمیه ادرنه، ماخذ: www.mehrnews.com 67
- تصویر 10-2: پلان مسجد سلیمیه ادرنه، ماخذ: زرگر، راهنمای طراحی مسجد، ص 68. 68
- تصویر 11-2: مسجد آقابزرگ کاشان، ماخذ: www.memaran.ir 87
- تصویر 12-2: نمای بادگیرها و شبستان تابستانی مسجد آقابزرگ کاشان، ماخذ: www.memaran.ir 88
- تصویر 13-2: پلان و نمای اولیه مسجد امیر تهران، ماخذ: زرگر، راهنمای طراحی مسجد، ص 88. 90
- تصویر 14-2: کتابخانه و سایت رایانه مسجد امیر تهران، ماخذ: www.kanoon-ansar.ir 91
- تصویر 1-3: استان قم و همسایگی‌های آن، ماخذ: www.anobanini.ir 104
- تصویر 2-3: شهر قم و حدود آن در دوره قاجاریه، ماخذ: سعیدنیا، خاستگاه قم. 108
- تصویر 3-3: نقشه قم در سال 1328، ماخذ: سازمان میراث فرهنگی استان قم. 109
- تصویر 4-3: عکس هوایی شهر قم 1390، ماخذ: www.googleearth.com 110
- تصویر 5-3: جانمایی سایت در نقشه کاربری‌ها، ماخذ: طرح ساختاری - راهبردی قم 1382، جلد دوم 121
- تصویر 6-3: جانمایی سایت طراحی در نقشه مناطق، ماخذ: طرح ساختاری - راهبردی قم 1382، جلد دوم 122
- تصویر 7-3: دور افتادن شهرک از عناصر هویتی شهر، ماخذ: طرح ساختاری - راهبردی قم 1382، جلد دوم 123
- تصویر 8-3: جانمایی شهرک مهدیه در نقشه شهر قم، ماخذ: نگارنده، 1390 125
- تصویر 9-3: جانمایی شهرک مهدیه در عکس هوایی قم، ماخذ: www.googleearth.com 125
- تصویر 10-3: نقشه راهنمای محلات شهرک مهدیه، ماخذ: طرح جامع شهرک 127
- تصویر 11-3: نقشه کاربری‌های شهرک مهدیه قم، ماخذ: طرح جامع شهرک 128
- تصویر 12-3: جانمایی مساجد و مرکز محله موجود در شهرک مهدیه، ماخذ: نگارنده، 1390. 128
- تصویر 13-3: جریان ضعیف زندگی و عدم تنوع خدمات مرکز محله شهرک مهدیه، ماخذ: نگارنده، 1390. 129
- تصویر 14-3: نمای بیرونی مسجد امیرالمومنین شهرک مهدیه، ماخذ: نگارنده، 1390. 130
- تصویر 15-3: داخل شبستان مسجد امیرالمومنین شهرک مهدیه، ماخذ: نگارنده، 1390. 130

- 131 تصویر 3-16: فضای مطلوب رواق مقابل شبستان مسجد امیرالمومنین، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 131 تصویر 3-17: متروک ماندن واحدهای تجاری تعبیه شده در مسجد امیرالمومنین، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 132 تصویر 3-18: طرح حیاط مرکزی مسجد پیامبر اکرم، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 132 تصویر 3-19: بکارگیری عناصر معماری سنتی (رواق و ساباط) در مسجد پیامبر اکرم، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 132 تصویر 3-20: خالی ماندن فضاهاى مسجد پیامبر اکرم علی‌رغم امکانات، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 141 تصویر 4-1: جانمایی سایت طراحی در عکس هوایی شهرک مهدیه، ماخذ: www.Earth.google.com.
- 142 تصویر 4-2: چگونگی تابش نور و وزش باد در سایت، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 143 تصویر 4-3: دسترسی‌های سواره و پیاده به سایت، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 144 تصویر 4-4: راست: بلوار جنوبی؛ دسترسی اصلی به سایت، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 144 تصویر 4-5: چپ: دید به خیابان غربی (نورالمهدی)، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 145 تصویر 4-6: کاربری‌های مجاور سایت، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 145 تصویر 4-7: واحدهای مسکونی ضلع جنوبی سایت، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 146 تصویر 4-8: کاربری مسکونی در کوچه شمالی سایت، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 147 تصویر 4-9: پتانسیل خوب سایت با توسعه پارک در آینده، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 148 تصویر 4-10: دیدهای مطلوب به سایت و ظرفیت مسجد برای نماد محله، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 148 تصویر 4-11: دید به سایت از لبه جنوبی (بلوار)، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 148 تصویر 4-12: دید به سایت از لبه غربی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 157 تصویر 4-13: الزام به حفظ محور قبله در طراحی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 157 تصویر 4-14: جهت‌گیری شرقی-غربی طرح برای استفاده از کوران هوا و تعامل با محله، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 158 تصویر 4-15: گزینه اول: یک شبستان و دو صفه عبادی و اجتماعی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 159 تصویر 4-16: ضعف گزینه دوم: عدم انسجام فضایی شبستان و انفصال از پارک، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 159 تصویر 4-17: ضعف گزینه سوم: عدم تمرکز پلان و ضعف ملاحظات اقلیمی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 160 تصویر 4-18: گزینه چهارم: تجمع فضاها گرد یک حیاط مرکزی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 161 تصویر 4-19: گزینه پنجم: ضعف جایگاه شبستان و میانسرا در طرح، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 161 تصویر 4-20: گزینه ششم: حذف جهت شرقی-غربی از طرح و آلودگی صوتی در شبستان، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 162 تصویر 4-21: گزینه هفتم: تلفیق جهت قبله و محور شمالی-جنوبی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 162 تصویر 4-22: اصلاح گزینه هفتم: ضعف انتظام پلان با شکست صحن به سمت پارک، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 163 تصویر 4-23: ادامه گزینه ششم: تدقیق زاویه قبله، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 163 تصویر 4-24: پتانسیل خوب جبهه جنوب غربی برای نمای شهری مسجد، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 164 تصویر 4-25: گزینه هشتم: چرخش شبستان به شرق، عدم انطباق ورودی شبستان با قبله، ماخذ:

- نگارنده، 1390.
- 165 تصویر 4-26: ضعف گزینه هشتم : ضعف در مکانیابی فضای جمعی و فرهنگی و انفصال آنها، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 165 تصویر 4-27: گزینه نهایی : بازگشت به محور شرقی-غربی در گزینه هفتم، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 166 تصویر 4-28: تعبیه ایوان جنوب غربی به عنوان مفصل مسجد و شهر، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 166 تصویر 4-29: توسعه شبستان و لحاظ کردن فضای مباحثه، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 167 تصویر 4-30: الحاق فضاهای خدماتی و تجاری با حفظ نمای شهری مسجد، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 167 تصویر 4-31: انتقال کاربری آموزشی به حیاط شمالی برای حفظ آرامش شبستان، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 168 تصویر 4-32: دید به گنبد و مناره‌ها در نمای شبستان، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 169 تصویر 4-33: جانمایی ریزفضاهای اصلی در جبهه غربی پلان همکف، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 170 تصویر 4-34: جانمایی ریزفضاهای جبهه شرقی در پلان همکف، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 171 تصویر 4-35: جانمایی ریزفضاهای کتابخانه در پلان طبقه اول، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 172 تصویر 4-36: جانمایی ریزفضاهای کتابخانه در پلان طبقه اول، ماخذ : نگارنده، 1390.
- 173 تصویر 4-37: جانمایی فضاهای آموزشی و اداری در پلان طبقه اول، ماخذ : نگارنده، 1390.

فهرست جداول و نمودارها

- 115 جدول 3-1: بافت جمعیتی استان قم در سال 1379، ماخذ: مرکز آمار ایران.
- 116 نمودار 3-1: روند افزایش جمعیت استان قم، ماخذ: مرکز آمار ایران
- 117 نمودار 3-2: میانگین سنی جوان جمعیت شهر قم در سال 1385، ماخذ: مرکز آمار ایران
- 120 نمودار 3-3: اشتغال غالب در بخش خدمات استان قم، استخراج از: طرح ساختاری- راهبردی قم 1382، جلد دوم
- 121 نمودار 3-4: مقایسه وسعت کاربری‌ها با وضع مطلوب منطقه 4، استخراج از: طرح ساختاری- راهبردی قم 1382، ج 2
- 135 نمودار 3-5: نحوه گذران اوقات فراغت جوانان قم در سال 79 و فاصله تا مطالبات، ماخذ: نگارنده، استخراج شده از (مطهری، 1379)
- 148 نمودار 4-1: ارتباط فضاها در حوزه مذهبی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 150 نمودار 4-2: ارتباط فضاها در حوزه خدماتی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 151 نمودار 4-3: ارتباط فضاها در حوزه سازمانی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 151 نمودار 4-4: ارتباط فضاها در حوزه مسکونی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 152 نمودار 4-5: ارتباط فضاها در حوزه فرهنگی، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 153 نمودار 4-6: ارتباط فضاها در حوزه تجاری، ماخذ: نگارنده، 1390.
- 153 نمودار 4-7: ارتباط حوزه ها با هم، ماخذ: نگارنده، 1390.

فصل اول

طرح تحقیق

1-1 طرح مساله

در طول تاریخ معماری و شهرسازی ایران، معماری مساجد یکی از بارزترین مظاهر هنر استادکاران این مرز و بوم و نمونه‌ای کامل از عینیت یافتن اندیشه در کالبدی به اندام بوده است. تکامل و تعالی در بنای مساجد تاحدی است که به جرات می‌توان برای معرفی اعتقادات یک ایرانی مسلمان معماری فضاها و نیز آرایه‌های آنرا شاهد گرفت. اما روند تکامل و پویایی این بناها مانند بیشتر بخش‌های دیگر هنر و معماری ایران در قرن اخیر رکود شده و با مواجهه با فرهنگ غرب و عصر صنعت از حرکت بازایستاد. معماری ایرانی با انفصال از دستاوردهای نیاکان، همچنان جایگزینی برای آن آموزه‌ها از میان سیل سبک‌ها و فناوری‌های جدید معماری نیافته است. متأسفانه مساجد امروز به دور از تمامی ملاحظات فضایی و با حداقل پاسخ به نیازهای عملکردی، به روشی معمارمحور بنا می‌شوند تا آنجا که غالب مردم قادر به خوانش و قرائت زبان معماری آن نیستند.

این بیگانگی با بنا در سطح شهر نیز ادامه یافته است. در حالیکه مساجد در شهرهای سنتی ما یکی از نشانه‌های شهر و نماد اعتقادی مردمان بود، امروز ساختمان مساجد در میان توده آشفته و سربه فلک کشیده شهرهایمان گم شده و به راحتی قابل شناسایی نیست.

در دورانی که «هویت» سوال بزرگ قرن است و همگان از بحران گم‌شدگی انسان معاصر سخن می‌گویند، اصلاح فضاهای زندگی و هماهنگی آن با الگوهای تایید شده، می‌تواند با اصلاح معماری بناها نقش مهمی در حل این معضل ایفا کند.

همچنین مسجد در سابقه تاریخی معماری ایرانی - اسلامی، عنصر شاخص و مهمی در کالبد شهرها بوده و چون قلب تپنده محلات شهر، در تعاملی پایدار با جریان زندگی مردم به سر می‌برده است. اما با تغییر جریان زندگی ما در دهه‌های اخیر، مساجد از مرکزیت فعالیت‌های شهری خارج شده و این نقش را عناصر و بناهای عمومی دیگر شهر عهده‌دار شده‌اند. این بیگانگی با فرهنگ مساجد با در نظر گرفتن سهولت تماس و آشنایی افراد با فرهنگ‌های ناآشنا و نوظهور در عصر ارتباطات می‌تواند نگران‌کننده هم باشد. در این شرایط ضروری است تا قبل از تجربه آسیب‌های فرهنگی بیشتر، به نیازسنجی دوباره مردم و محلات شهر پرداخته شود و با طراحی و ساخت مساجدی با عملکردهای مرکب که در تاریخ ما نیز از این نوع مساجد به وفور یافت

می‌شوند، به دنبال ارائه پاسخی به جامعه امروز و تقویت مدنیت اسلامی در محلات با محوریت مجموعه‌های مذهبی باشیم.

این نیاز در شهرهای مذهبی و مقدسی همچون قم بیش از سایر مناطق احساس می‌شود؛ چراکه این شهرها همواره نزد افکار عمومی به نوعی الگو بوده و بنابراین انتظار می‌رود ظرفیت اجتماعی و فرهنگی شهر باعث نمود هرچه تمام‌تر ارزش‌ها در کالبد معماری مساجد شده باشد و نشاط و جریان زندگی از آنها نشأت گیرد.

2-1 سوالات تحقیق

سوالات این پژوهش از جنس سوالات ارتباطی و سوالات علت- معلولی است. در مورد سوالات ارتباطی می‌توان به بررسی مورد زیر پرداخت :

- چه رابطه‌ای بین کالبد فضایی مسجد و مفهوم عبادت در آموزه‌های اسلامی وجود دارد؟
- چه رابطه‌ای بین طرح مساجد ما در گذشته و رونق و مرکزیت آنها در شهر وجود داشته است؟

همچنین این پژوهش به دنبال یافتن پاسخی برای سوالات علت و معلولی زیر است :

- چه الگوهایی برای رونق ابنیه عمومی نظیر بناهای مقدس در دنیای امروز پیشنهاد می‌شود؟
- چگونه می‌توان با شناسایی الگوهای رفتاری امروزه مردم، دوباره فضایی خوانا و مطلوب برای مساجد طراحی کرد؟

3-1 فرضیه

سایت این پژوهش در محله‌ای از شهر مذهبی قم انتخاب شده است که تمامی ساکنان آنرا خانواده روحانیون تشکیل می‌دهند. همسو بودن فرهنگ اهالی و وجود ارزش‌های مشترک مذهبی میان آنها نیاز به یک مرکز و بنای عمومی مشترک برای ظهور را گوشزد می‌کند.

لازم است تا با بازخوانی الگوی رفتاری عبادت در اسلام و شناسایی الگوهای رفتاری امروز مردم در فضاهای جدید و پررونق شهری، راهی برای پیوند دوباره مسجد با جریان زندگی شهری یافت. همچنین این سایت با استقرار در مجاورت پارک محله، به آسانی شناخته شده و به نظر می‌رسد قابلیت ارتباط با تمامی گروه‌های سنی، جنسی و فرهنگی جامعه را داشته باشد. این پارک می‌تواند نقش فضای الحاقی به مسجد و نوعی گسترش کیفی معنای مسجد را نیز ایفا کند.

در فرض این پژوهش، طراحی و برنامه‌ریزی یک مجموعه مذهبی - فرهنگی با محوریت مسجد برای حضور طیف گوناگونی از مراجعه‌کنندگان در ساعات مختلف روز تا حد زیادی سلامت محیطی پارک را نیز تامین خواهد کرد. به علاوه استقرار بنا در تقاطع دسترسی‌ها، خوانایی بنا و تقویت معنای نمادین مسجد در بافت مجاور در آینده را تقویت می‌کند. مجاورت با پارک محله باعث جذب مخاطبان خاص از میان سنین پایین و به ویژه جوانان در اوقات فراغت خواهد شد و انتظار می‌رود تا فضای جمعی محله با محوریت فرهنگ ایرانی - اسلامی هدایت شود.

با این توضیحات عبارت فرضیه به صورت زیر قابل تعریف است :

با توجه به تغییر الگوی رفتاری مردم در شهرهای امروز، طراحی مجموعه مرکب «مسجد محله» در تلفیق با فعالیت‌های فرهنگی و اقتصادی سازگار با مسجد و استقرار آن در مجاورت پارک محله می‌تواند مرکزیت مسجد را چه به لحاظ کالبدی و چه به لحاظ کارکردی به آن بازگرداند.

4-1 اهداف تحقیق

این پژوهش اهداف زیر را دنبال خواهد کرد :

- ارائه نمونه معماری مسجد برگرفته از آموزه‌های تاریخ معماری ایرانی - اسلامی
- ساماندهی عملکردی فضاهای مسجد بر اساس الگوهای رفتاری
- شناسایی الگوهای رفتاری جدید و نزدیک کردن کالبد مسجد به آنها تا حد امکان
- احیای نقش محوری مسجد در جریان زندگی شهر

5-1 روش تحقیق

روش تحقیقی که در این پژوهش دنبال خواهد شد، روش تحقیق کیفی مطالعه موردی¹ است. نمونه مورد مطالعه «مسجد محله شهر قم» است.

6-1 اهمیت و ضرورت تحقیق

امروزه نقش مساجد در محلات بسیار کمرنگ شده و زندگی و فعالیت آنها با مشارکت عده محدودی از افراد محله همراه است که این امر منجر به اختصاص یک بنای عمومی و ارزشی به همان عده معدود و جدایی سایر ساکنین محله از مسجد شده است. این درحالی است که نیاز به یک فصل مشترک در میان مردم محله (همان مرکز محله) به لحاظ روانشناختی و ایجاد حس حضور و تعلق به یک جامعه بزرگ‌تر به نام محله احساس می‌شود.

از سویی دیگر، حضور الگوهای رفتاری در شکل‌گیری بناها و انطباق ساختمان با یک زندگی متعالی در شان انسان در سابقه معماری ایرانی کاملاً مشهود است. متأسفانه این امر، مورد غفلت جامعه معماری امروز ما قرار گرفته است و از آنجا که معماری به مثابه ظرف زندگی است، هرگونه ناهنجاری در این ظرف منجر به آشفتگی در مظهر آن یعنی جریان زندگی مردم می‌شود. یافته‌های معمار اتریشی «کریستوفر الکساندر» در زمینه الگوهای رفتاری نیز موید این مطلب است و راهنمای بسیار خوبی برای رسیدن به جواب سوالات این پژوهش است.

7-1 روش جمع‌آوری اطلاعات

- مشاهده

¹ Case Study

بررسی فضای کنونی سایت طراحی نیاز به جمع‌آوری اطلاعات از طریق مشاهده دارد. در این گام ویژگی‌های سایت نظیر مجاورت‌ها، دسترسی‌ها، تنوع کاربری‌ها، آلودگی‌های صوتی، ویژگی بافت اجتماعی ساکن و نیازهای آنان و موارد نظیر آن بررسی خواهد شد.

- مطالعات کتابخانه‌ای

در بخش مباحث نظری مانند مفهوم نیایش، تاریخ مساجد، اصول و ضوابط طراحی مسجد، نظریه زبان الگوها و همچنین اقلیم و تاریخچه سایت به مطالعات کتابخانه‌ای پرداخته خواهد شد. تهیه نقشه‌ها و اسناد بالادست شهری برای این منطقه نیز در این بخش از پژوهش قرار می‌گیرد.

1-8 قلمرو تحقیق

محدوده قلمروی این پژوهش از جنبه‌های متفاوت به شرح زیر است:

- قلمروی بررسی اقلیم: شهر قم

- قلمروی بررسی تاریخچه سایت: تاریخ معاصر و تاریخچه منطقه؟ قم، پیشینه اراضی

محله

- زمینه تئوریک: نظریه زبان الگوها و اصول و مبانی طراحی مساجد از آغاز تاکنون

-

1-9 پیشینه تحقیق

مطابق بررسی‌های اولیه در زمینه مساجد و نیز تاریخ شهر قم، اسناد و منابع خوبی در دسترس است.

در مورد الگوها نیز از اندیشه‌های الکساندر بهره گرفته خواهد شد:

1. معماریان، غلامحسین، سیری در مبانی نظری معماری، چاپ دوم، سروش

دانش، تهران، 1386، ص 323.

2. معماریان، غلامحسین، مسجد جامع اصفهان، 1385.

3. زمرشیدی، حسین، مسجد در معماری ایران، 1388.

4. محرمی، غلامحسین، نقش مسجد در جامعه اسلامی از آغاز تا عصر عباسیان، 1379.
5. حاجی ابراهیم زرگر، اکبر، راهنمای معماری مسجد، انتشارات دید، تهران، 1386.
6. دفتر مطالعات و تحقیقات مرکز رسیدگی به امور مساجد، فرهنگ مسجد، 1385.
7. بورکهارت، تیتوس، مبانی هنر اسلامی، ترجمه امیر نصری، چاپ اول، انتشارات حقیقت، تهران، 1386.
8. مجموعه مقالات همایش معماری مسجد، گذشته، حال، آینده، جلد اول و دوم، دانشگاه هنر، اصفهان، 1376.
9. فقیهی، علی اصغر، تاریخ مذهبی قم، زائر، قم، 1378.
10. قمی، محمد بن حسن، تاریخ قم، به تصحیح سید جلال الدین تهرانی، انتشارات توس، تهران، 1361.
11. الکساندر، کریستوفر، معماری و راز جاودانگی، 1386.
12. الکساندر، کریستوفر، زبان الگوها (شهرها)، 1387.
- پژوهش‌های دانشگاهی با سایت طراحی (شهر قم) نیز منابع بعدی برای تحلیل وضع موجود و نیازهای محله خواهد بود. همچنین مواردی که مسجد را موضوع طراحی خود قرار داده‌اند، بررسی خواهد شد:
1. محمدیان، مهدی، طراحی مسجد محله منظریه شهرکرد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه یزد، 1381.
2. طلایی، مریم، مسجد ملک شهر اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه یزد، 1387.
3. علاقه‌بندان، امیر محمد، طرح ساماندهی محله مسجد جامع قم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری و مرمت شهری، دانشکده معماری، دانشگاه تهران، 1387.
4. محمدیان منصور، صاحب، معماری مسجد از مفهوم تا مصداق، طراحی مسجد کوی دانشگاه تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری، دانشگاه تهران، 1385.